

JUOZAS BRAZAITIS-AMBRAZEVIČIUS IR ŽODINĖ LITERATŪRA

Leonardas Sauka

Ką tik paminėjome gražią jo sukaktį – šimtąsias gimimo metines. Juozas Brazaitis-Ambrazevičius buvo ryški asmenybė Nepriklausomos Lietuvos mokslo, kultūros ir politikos gyvenime. Gimęs 1903 m. gruodžio 9 d. Suvalkijoje (Trakiškių k., Marijampolės aps.), studijavo Kaune (1922–1927), tobulinosi Bonoje (1931–1932), dėstė literatūrą ir tautosaką Vytauto Didžiojo universitete (1937–1940, 1941–1943), mokytojavo Kauno „Aušros“ gimnazijoje (1927–1943). Ėmėsi vadovauti Lietuvos laikinajai vyriausybei (1941), o ir pasitraukęs į Vakarus (1944) dalyvavo politinėje veikloje: VLIK’ė, Lietuvių fronte ir kt. Buvo aktyvus spaudos darbuotojas: jo veikla susijusi su dienraščiu „XX amžius“, pagrindiniu laikraščiu „Į laisvę“; emigracijoje redagavo

„Darbininką“, „Į laisvę“. Paskelbė reikšmingų lietuvių literatūros tyrinėjimų, kritikos darbų, sudarė kartu su kitais skaitinių mokykloms ir kt. Mirė 1974 m. lapkričio 28 d. Niujorke.

Nemaža jis nuveikė ir folkloristikos bare, tiek dėstydamas, tiek gilindamasis į jos problemas, rengdamas literatūrą mokykloms, dalyvaudamas Tautosakos komisijos prie Švietimo ministerijos darbe ir kt. Deja, pusšimtį metų – per visą sovietinę okupaciją šio mokslininko darbai buvo nutylimi. Tokia aklina užkarda, visiškas nuslėpimas nebuvo taikytas kitų pasitraukusiųjų į JAV tautosakininkų, pavyzdžiui, nei

Jono Balio, nei Mykolo Biržiškos, atžvilgiu. Tai lėmė J. Brazaičio-Ambrazevičiaus politinė kova dėl Lietuvos laisvės. Okupacinės cenzūros pasekmės akivaizdžios: jis tapo nepagrįstai primirštas lituanistiniuose darbuose.

Viena pirmųjų jo knygų, kur tautosaka apžvelgiama greta literatūros, yra *Literatūros teorija: Poetika* (1930) – vadovėlis vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms. Jau iš šios knygos ryškus autoriaus noras pateikti mokiniams literatūrą ir tautosaką kaip savo prigimtini giminingą kūrybą. Rašydamas apie stilių, kompoziciją, žanrus, jis šalia literatūros pasitelkia ir tautosakos pavyzdžių. Nuo pirmųjų puslapių pažymi, kad visa tai vadinama bendru *literatūros* terminu, tik viena – rašytinė, kita – žodinė. Dar pabrėžiama, kad abi siejasi savo esme: „*Literatūros veikalų kūrimas* (dainos sudėstymas, apysakos parašymas, pasakos sugalvojimas... yra *literatūros menas*, arba literatūros kūryba“¹. Nuostata žvelgti į rašytinę ir žodinę literatūrą kaip į meną jo darbuose yra vyraujanti.

Yra šioje knygoje ir tiesiog tautosakai skirtų skirsnių bei skirsnelių. Pavyzdžiui, apibūdindamas epinę kūrybą, jis atskirai aptaria „tautosakos epą“, išskirdamas keturias atmainas: pasakas (mitų, gyvulių, būties), karžygių epą, istorinį epą ir smulkiąją tautosaką. Skyriuje „Lyrika“ prieš supažindindamas su rašytinės individualios lyrikos ypatumais apžvelgia tautosakos lyriką: dainas ir raudas. „Poetinių žodyną“ (palyginimus, metaforas ir t. t.) nušviesdamas taip pat neapsieina be tautosakos pavyzdžių. „Metrikoje“ atkreiptas dėmesys į savitą eiliuotinės tautosakos ritmą. Beje, priede literatūros teorijos pratimams – „Chrestomatijoje“ – yra ir keli tautosakos tekstai.

Iki tol jau buvo panašios paskirties vadovėlių, kaip antai: J. Bizausko (1918), M. Gustaičio (1923), J. Norkaus (1923), S. Češūno (1925). Tačiau J. Brazaičio-Ambrazevičiaus vadovėlis pranoko juos ir tuo, kad buvo „vykusiai parengtas remiantis metodiniais naujojo auklėjimo mokyklos principais“². Kaip pažymi T. Bukauskienė, autorius „orientavo mokyklą į kūrinio teksto analizę“³.

Atskirus tautosakos klausimus J. Brazaitis-Ambrazevičius gvildeno straipsniuose ir recenzijose. Štai šiek tiek bibliografinės statistikos duomenų: nuo 1934 iki 1940 m. jis paskelbė septynis straipsnius (dar vienas, iš rankraščio, paskelbtas jo *Raštų III* tome). Nuo 1931 iki 1938 m. išspausdino aštuonias recenzijas. Be šių, dar vieną paskelbė 1967, o pirmą užsienio knygų anotaciją – 1925 metais.

Skaitant J. Brazaičio-Ambrazevičiaus straipsnius, krinta į akis skirtingos domėjimosi tautosaka plotmės, mastai. Vienur jis bando išsigilinti į tautosaką kaip visumą, siekia atskleisti jos savitumą, dažnu atveju gretindamas su literatūra, susiedamas su apibrėžtu kultūros tipu, paryškindamas socialinius, psichologinius šios kūrybos aspektus. Kitur – vyrauja atskirų tautosakos žanrų išvalgos, ypač pasakojamosios tautosakos. Bet ir atskiras tautosakos dalis nagrinėdamas, jis randa progų sintetiniams apibendrinimams.

Pirmajai darbų grupei sąlygiškai būtų galima priskirti tris straipsnius. Vienas iš jų – *Tautosakos autoriaus problema* – paskelbtas „Židinyje“ 1934 m. Autoriaus problema XX a. folkloristikoje buvo tapusi aktuali gana ilgam. Nebekartojama romantikų nuostata, kad tautosaka perteikia tautos sielą, siekiama išsiaiškinti individų

kūrybos ir kolektyvo atrankos sąveiką. J. Brazaitis-Ambrazevičius, pasidairęs į neseniai pasirodžiusius veikalus, kaip antai Karlo Kronno „Folkloristische Arbeitsmethode“ (1926), Hanso Naumanno „Grundzüge der deutschen Volkskunde“ (1929), savaip pabandė aiškintis šiuos klausimus. Tuo metu buvo populiarūs elitinės kilmės idėja, esą „liaudis ne produkuoja, o tik reprodukuoja“, bet ji netapo jam kelrodė. J. Brazaičio-Ambrazevičiaus nuomone, „perdedama sakant, jog žemasis luomas apskritai nekuriąs. Jis kuria. Jeigu jis turi prieš akis nors ir iš aukštuomenės pasiskolintą modelį, – paseks juo, eis mažesnio energijos eikvojimo kryptim. Jeigu neturi – pats kurs savarankiškai. Šituo antruoju keliu daugiausia bus ir žengus lietuvių tautosaka“⁴. Lėmė istorinės sąlygos: viena, aukštuomenėje išsigalėjo iš pradžių gudų, vėliau – lenkų kalba. Dar labiau aukštuomenę nuo liaudies skyrė socialinis nelygumas – įvestoji baudžiava. „Dėl to į dabartinę lietuvių tautosaką galime žiūrėti kaip į tikrą liaudies kūrybą.“⁵

Mąstytojas nepasitenkina vien šiuo atsakymu. Jis toliau gilinasi, kuo tautosakos kūrėjas skiriasi nuo rašytinės literatūros kūrėjo? Bendruomeniškumas ir individualizmas „ar tik nebus pagrindinės žymės, charakterizuojančios tautosakos ir rašytinės literatūros autorius. Iš jų kaip iš šaltinių jau teka visos kitos“⁶. Toliau J. Brazaitis-Ambrazevičius iliustruoja šią tezę, atkreipdamas dėmesį, jog abiem reikalingi įgimti kūrybiniai sugebėjimai. „Tačiau tautosakos autorius pasitenkina savo įgimtais natūraliais gabumais, o jeigu juos ir lavina, tai nusižiūrėjęs į tokius pat tautosakos pavyzdžius. Individualinės literatūros kūrėjas savo talentą <...> sustiprina studijomis, kūrybinių dėsnių ir svetimų literatūrų pažinimu. Jis sąmoningai pavartoja savo talentą literatūrinei kūrybai...“⁷ Straipsnio autorius atkreipia dėmesį, kokiomis aplinkybėmis autorinė kūryba patenka į tautosakos repertuarą. Būtent dėl „artimumo bendruomeninei dvasiai liaudis priima ir atskirų rašytojų dainas“⁸. Kaip pavyzdžius nurodo Vienažindžio, Maironio kai kuriuos eilėraščius. Juose, kaip ir liaudies dainose, pasakojami kasdieninio gyvenimo įvykiai, kur subjektyvios emocijos suobjektyvinamos bendrais simboliais, kur liaudies dainų būdu vaizdas, pavyzdžiui, karo, piešiamas pora trumpų frazių, kur kaip liaudyje nemėgstama painių sakinių ir t. t.

Straipsnyje iškeliamas dar vienas klausimas: „Kas darosi dabartyje su liaudies poetu, ar jis liaunasi kūręs, ar jo kūryba gauna naują linkmę?“ Į šį klausimą jau ne pirmas dešimtmetis netiesiogiai choru buvo atsakoma: liaudies kūryba nyksta. Bet J. Brazaitis-Ambrazevičius pažymi, kad ir B. Sruoga, tai teigė apie dainas, priduria, esą kuriamos ir naujos. Vienos čia pat pasimiršdavo, o kitos tebekartojamos. Ir straipsnio autorius daro išvadą: „Taigi, liaudies kūryba nyksta tik ta prasme, kad daugelis dainų ar pasakų žūsta neužrašytos. Bet kuriamoji galia nėra susilikvidavusi. Tiktai „kiti laikai, kitokie žmonės, kitokios sąvokos, kitokios dainuotės“⁹. Ryškiau, kad „bendruomenės dvasia po truputį užleidžia vietą individualiai“¹⁰. „Naujas gyvenimas pamažu stumia laukan net senąsias formas“¹¹, bet rašytinės poezijos įtaka ne visada pozityvi.

Šios pastangos įvertinti XX a. naujus folkloro procesus, kaip parodė vėlesni dešimtmečiai, buvo aktualios, įžvalgios bei taiklios.

Pirmajai darbų grupei priklauso ir straipsnis *Savęs beieškant tautosakoje*, publikuotas „Naujojoje Romuvoje“ (1935, Nr. 10–11). Tai daugiau eseistinio pobūdžio rašinys, atitinkąs žurnalo veidą. Autorius, prisiminęs, kad daugumas „kultūrininkų sutartinai nuo seniai ragina tautos kūrybai pavyzdžių ieškoti ne rytuose ir vakaruose, bet savojoje tautoje“¹², pirmiausia tautosakoje, atkreipia dėmesį, jog situacija nėra tokia paprasta jau vien dėl to, kad tautosakoje dažnai daug internacionalumo. O kas lietuvių tautosakoje yra savita, rasti nėra lengva: „Tautos genijus tautosakoje yra giliai paslėptas“¹³. Nepretenduodamas tiksliai atskleisti savitumus, jis vis dėlto pirmiausia pabrėžia, kad lietuvių tautosaka yra žemdirbio fantazijos, patirties ir emocijų vaisius. Tai iliustruoja laumės paveikslu: „...laumė yra gavusi ūkininkės lietuvės profesinius bruožus: laumė verpia, audžia, skalbia, šeštadieniais eina į pirtį, šventadieniais net į bažnyčią su pundeliu rankoj. Nerandam laumių, nei analogiškų būtybių, kurios, kaip skandinavų valkirijos, lydėtų į kovą didvyrius ir jų kūnus į valhallą neštų. Mūsų laumės ne sirenos: jos vilioja ne žaismu, bet dažniau moteriškuoju darbu, vakarais skalbdamos“¹⁴. Žemdirbio nuostata matyti ir iš karo temos plėtotės: „Ūkininkas karo vengia, jam tik nelaimių šaltinis <...>. Net gausios dzūkų karo dainos dažnai dainuoja karo sielvartą, o ne pačias kovas. Heroizmo nematyt, net kai palygini dūmų ir ugnies mįslę. Lietuvių: tėvas negimęs, sūnus pražilęs; estų – tėvas ginkluojas, motina ginkluojas, o sūnus jau pusės pasaulio; suomių – sūnus kariauja, tėvas dar negimęs (FFC 26, 23)“¹⁵.

Atkreipia dėmesį, kad tautosaka ir estetinių efektų pasiekia savo paprastumu, natūralumu, net švelnumu. Dainų švelnumą iškart pastebėjo tyrinėtojai.

Straipsnis baigiamas užuomina, kad viskas kinta, taigi ir tautosaka. Ypač ją neigiamai veikė XIX a. dėl sentimentalios lenkų literatūros įtakos kurta gamtos ir kaimo poezija. Ir čia, kaip ir anksčiau, J. Brazaitis-Ambrazevičius labai susirūpinęs dabarties procesais tautosakoje.

Trečias straipsnis, priskirtinas tai pačiai grupei, yra kiek specifiškesnio profilio. Pavadinimas – *Tautosaka mokykloje*, straipsnis paskelbtas „Židinyje“ (1940, Nr. 3). Autorius, aptaręs kintančią tautosakos padėtį gyvenime (jos vaidmuo silpsta), o kartu stiprėjančią sąmoningą susidomėjimą ja mokyklose ir tos tendencijos prasmingumą, primena, jog vokiečiai, būdami panašioje situacijoje, dar 1925 m. nubrėžė gaires, kaip mokiniai turi susipažinti su tautosaka: ne per knygas, o per išvykas, natūralioje aplinkoje. Straipsnio žodžiais tariant, „tautosaką norima padaryti ne atšalusiu lavonu, kurį mokslininkai skrostų ir analizuotų, bet ir gyvąja mokomąja ir auklėjamąja medžiaga mokykloje“¹⁶. Straipsnio tikslas ne metodinis, o bendresnis, kad skaitytojas suvoktų, kaip elgtis, idant pajustų plazdančią tautos dvasią ir su ja suaugtų.

Toliau išdėstomos nuostatos, kurių reikėtų laikytis.

I reikalavimas – „Ir tam, kuris dėsto, ir kuris nori grožėtis – neperkrauti medžiagos. Parinkti tik tą medžiagą, kuri vertinga a) etiniu, b) tautiniu, c) estetiniu atžvilgiu“¹⁷. Kaip ir literatūros, yra daug menkavertės tautosakos. Tautos dvasiai pažinti geriau tinka padavimai nei pasakos (padavimais jis vadina sakmes ir padavimus). Tinka palyginti, jei būtų galima, lietuvių kūrybą su kitų tautų.

II reikalavimas – norint susigyventi su tautosaka, reikia tai daryti ne tik per tautosakos pamokas, bet ir dėstant kitus dalykus, kaip antai: istoriją, gamtą, higieną, religiją ir t. t.

III reikalavimas – su tautosaka reikia susipažinti pamažu. Pradžios mokykloje – nesąmoningas, spontaniškas, emocinis domėjimasis (žaidimai, dainos, mįslės). Tik vidurinėje mokykloje turi būti aiškinama, nagrinėjama. Bet kartu su intelektiniu gilinimusi turi eiti aktyvus išitraukimas į tautosaką: ją reikia stebėti, rinkti, o tik paskui tyrinėti. „Šitas kelias pririš žmogų prie tautosakos, padės jam suprasti visą tautosakos gilumą <...>, padės net save patį pažinti <...>. Pats sunkusis tautosakos rinkimo organizavimas turės didesnę pateisinamąją pagrindą – tautosaka bus ne tik mokslui, bet ir gyvenimui.“¹⁸

Čia derėtų pridurti, kad J. Brazaitis-Ambrazevičius šį straipsnį rašė ir kaip mokytojas, turįs nemažą patirtį. Kai kurias išdėstytas nuostatas jau buvo įgyvendinęs praktiškai. Antai rengdamas *Naujuosius skaitymus* I klasei tikrai neperkrovė jų medžiaga: čia tėra 13 dainų, 8 vaikų dainelės ir 15 pasakojamosios tautosakos tekstų¹⁹.

Antrosios grupės straipsniuose daugiau dėmesio skiriama atskiroms tautosakos rūšims, žanrams, o kartais net vienam kūrinii. Štai darbe *Tautosakos literatūrinis perdirbimas ir sekimas* (paskelbta „Athenaeum“ IV, 1934) apsiribojama pasakos „Drašus siuvėjas“ ir jos dviejų literatūrinių modifikacijų tyrimu. Pažymėtina, kad darbe panaudota griežta, nauja metodika. Keturi pasakos variantai iš J. Basanavičiaus publikacijos, vienas – iš brolių Grimų rinkinio, K. Brentano perdirbiny ir Z. Topelijaus sekimas. Visi šie tekstai detalčiai išanalizuoti ir gautos galutinės tokios išvados: Grimų variantas – tipiška pasaka, lietuvių tekstuose yra laikotarpio žymių, Brentanas „pavartoja liaudies pasakos medžiagą ir formą, tik nušviečia ją savo šviesa, savo dispozicija į pasaulį. Topelijaus pasaka pavartoja liaudies pasakos išviršinę formą ir duoda naują medžiagą (statinis pasaulis), savo šviesą. Brentano pasakojimas yra artesnis nuotykių pasakojimui. Topelijaus yra artesnis visuomeniniam pasakojimui“²⁰.

Metmenys pasakos poetikai (Athenaeum V, 1934) – artimas tyrimo kryptimi, tik visai kito masto darbas: nagrinėjama nebe vienas pasakos tipas, o pasakos apskritai.

Įžangoje aptaręs domėjimosi pasakomis raidą ir profilius, kaip antai: pasaka – šaltinis žmogaus kultūrai pažinti, pasaka – šaltinis tautos dvasiai ir istorijai susekti, domėjimasis pasaka kaip estetinė vertybė. Straipsnyje į pasaką jis nori žvelgti kaip į literatūros kūrinį, nes ji yra artimesnė estetikos sričiai (negu istorijai ar didaktikai) ir charakteriu, ir uždaviniu – palinksminti, pasmaginti klausytoją. Iš gyvenimo paimtą ar pramanytą medžiagą pasaka sulydo į visumą. Straipsniu siekiama apžvelgti, „Kuriom priemonėm toji medžiaga esti suorganizuota pasakoje ir kokį estetinį įspūdį jos daro“²¹.

Pagal to meto vokiečių teorinės literatūros modelių pasakoje išskyrė šias sudedamąsias dalis: „išviršinis statinis pasaulis (fonas, veikėjai), išviršinis dinaminis pasaulis (veiksmas), išvidinis pasakojimo pasaulis (veikėjų ir autoriaus nusiteikimai)“²².

Perskrodęs pasaką visais šiais pjūviais, J. Brazaitis-Ambrazevičius išsakė daug įdomių pastebėjimų. Štai apibūdinamas statinį pasakos pasaulį, teigia: „Pasaka,

nukeldama klausytoją į kitą pasaulį, nesirūpina aiškiai charakterizuoti nei to pasaulio fono (laiko, vietos), nei veikėjų. Laikas arba visai neapibrėžiamas, arba nurodoma tik, kad viskas įvykę kažkada seniai. <...> Dienos ar metų laikas, atmosferiniai ypatumai tepažymimi tik tada, jeigu jie turi reikšmės veiksmui. <...> Vieta irgi charakterizuojama griežčiau tik ten, kur jų iškeliamos ypatybės veiksmui reikšmingos <...>. Šiaip pasaka pasitenkina suminėjus patį vietos rūšinį vardą: giria, darža, pievą, marias, upę, rūmus <...>“²³. Išimtis – realistinės pasakos, paliekančios klausytoją arčiau gyvenimo.

Kaip tokiame schemiškame fone atrodo veikėjai?

Pasakų veikėjai esti žmonės ir aukštesnės ar žemesnės už juos būtybės. Žmonės yra aukštojo ar žemojo luomo. Svarbiausi herojai – bręstantys ar jau subrendę žmonės. Į veiksmą mėgstama įtraukti dviejų kartų atstovus. Veikėjus pasakos apibūdina labai šykščiai. O jeigu jis ir apibūdinamas, tai iškeliamas tik vienas kuris nors būdo bruožas: ar kvailas, ar gudrus, gražus, geraširdis. Taigi – sukuriamas schemiškas tipas. „Vengdama aprašinėti foną ir veikėjus, pasaka visą dėmesį sutelkia į veiksmą, įvykius.“²⁴

Po veiksmo ir vidinio pasakojimo pasaulio aptarimo daromos bendresnio pobūdžio išvados: „...grožėjimasis pasakomis kaip objektyviu kūrybos faktu yra pagrįstas objektyviomis jų idėjinėmis ir forminėmis vertybėmis. Tos vertybės nėra vieno laipsnio tiek idėjinio, moralinio, tiek estetinio [atžvilgiu]. Dėl to nepateisinamas nei absoliutus pasakos kaip literatūrinės vertybės neigimas, nei besaikis kultas.

Antra, pasakoje pasirodė ne tik objektyvios forminės priemonės, kuriomis pasaka daro estetinį įspūdį, bet ir subjektyvus psichologinis pasakos kūrėjo polinkis, sudarant pasakos pasaulėvaizdį, su jo daiktais, žmonėmis, nusiteikimais, santykiais...“²⁵

Pabaigoje pasaka, kaip primityvaus, arba gamtos, žmogaus kūryba, palyginama su vėlesnės kultūros „vaisiais“. Civilizuoto žmogaus, bet pasisavinusio tik materialinę kultūrą, estetinis skonis neprilygsta pasakos estetikai. Civilizuotas žmogus, turįs tokį regresavusį skonį, „imdamasis rafinuotų priemonių tariamai estetinėms emocijoms žadinti, <...> rafinuotu būdu žadina utilitarizmo pajautimą (iš čia atsiranda moralizuojantieji, politikuojantieji, agituojantieji... veikalai), smalsumą (iš čia atsiranda kriminalinės, pikantiškos intrigos pasakojimai <...>), erotizmą (iš čia vad. bulvarinė literatūra su seksualinėm scenom)“²⁶.

Čia vėl prasiveržia J. Brazaičio-Ambrazevičiaus siekis gretinti tautosaką su literatūra, įvairiomis jos formomis, su kultūros raida, žvelgti plačiai bei šiuolaikiškai.

Dar vienas antrosios grupės darbas, kaip ir pirmieji du, skirtas liaudies epui. Tai straipsnis *Lietuvių liaudies pasakojimai*, paskelbtas „Naujojoje Romuvoje“ (1937, Nr. 4–5). Pagrindinis nagrinėjimo objektas yra padavimai. Taip jis vadina sakmes ir padavimus. Iš pradžių autorius atkreipia dėmesį, kad padavimai nuo pasakų skiriasi: 1) psichologiniu kilimo pagrindu, tai – stebimieji realūs gyvenimo reiškiniai; 2) klausytojo santykiu; 3) turiniu, nuotaika, forma, meniškumu, tarptautiškumu.

Toliau autorius gilinasi į geografinių-klimatinių, socialinių, istorinių veiksnių vaidmenį; lygina su kitų tautų, gyvenusių kitokiomis sąlygomis, pasakojimais; ryškina žemdirbių krašto ir luomo dviasią lietuvių pasakojimuose. Pavyzdys – laumės paveikslas (čia darbas siejasi su jau minėtu straipsniu *Savęs beiškant tautosakoje*).

Analizuoja, kaip liaudies pasakojimuose atsišviečia senovės ir naujųjų laikų kultūros dvasia, daugiau susitelkia ties kaita, atsiradusia pereinant iš pagoniškos kultūros į krikščioniškąją. Šių skirtumų analizei pasitelkiami J. E. Elisono paskelbti sakmių ir tikėjimų apie žalčius ir gyvates tekstai.

Atkreipia dėmesį ir į socialinę atmosferą, jos pokyčius po baudžios panaikinimo. J. Brazaitis-Ambrazevičius pabrėžia, kad „socialinis luominis antagonizmas prieš ponus toks stiprus, kad atlaidžia akimi pažiūrėję aną tinginį girtuoklį. Jis, tas tinginys valstietis, vis tiek liaudžiai artimesnis nekaip dvaras“²⁷.

Straipsnyje dėstoma apie liaudies pasakojimų psichologinį ir idėjinį gilumą. Nesvarbu, kad tai nesąmoningai išryškinta, bet paliestos svarbios būties tiesos; rašoma apie liaudies pasakojimų grožį. „Pasakojimų vaizdai, nors sukurti nelakios vaizduotės, imponuoja savo nuoširdumu, paprastu konkretumu, nuotaikos elegiškuumu, sąmoningu žaismingumu kaip liaudies daina, kaip Lietuvos peizažas“²⁸.

Baigiama prisiminimu, kad nuo P. Ruigio laikų „garbintojų ir mokslininkų akys nukreiptos į dainas, o pasakojimai buvo pavirtę posūniais“²⁹.

J. Brazaitis-Ambrazevičius yra parašęs ir du straipsnius apie liaudies dainas. Vienas jų – *Karys ir karas literatūroje (Eskizai)* – paskelbtas „Židinyje“ (1935, Nr. 11). Mokslininką sudomino, kaip karai, nuolatos lydintys žmoniją, atsispindi tautosakoje ir rašytinėje literatūroje, kaip į jas įsilieja tautų išgyvenimai dėl karų. Jo nuomone, apie tuos laikus, kai lietuviai blaškėsi nuo vienu marių iki kitų, kai skverbėsi į rytus ir gynėsi vakaruose, rodė daug heroizmo, būta daug kūrinių: „Apie jų žygius turėjo būti dainuojama ir sekama. Bet kada aukštasis luomas atitrūko nuo lietuvių kalbos ir lietuviškų tradicijų, o žemąjį luomą pajungė baudžiava, senosios dainos nutrūko ir nyko“³⁰. Tuos laikus prikėlė V. Krėvė, „restauravęs herojinius Lietuvos karius ir milžinus“³¹. Mėgino tai daryti ir kiti lietuvių rašytojai, bet ne taip sėkmingai.

Lietuvių liaudies karo poezija – vėlesnių laikų daugiausia ūkininkų kūryba, kupina skaudaus liūdesio. „Nė viena profesija nenukentės nuo karo taip kaip žemdirbys.“³² Taip buvo per totorių, rusų, švedų, prūsų, prancūzų antplūdžius, taip skaudžiai buvo prievartaujami baudžiauninkai, dėl karo tampantys rekrutais. J. Brazaitis-Ambrazevičius apžvelgia kario ir karo vaizdavimo dainose ypatumus, pabrėžia, kad karo nelaimė ypač nušviečiama parodant šeimos išgyvenimus. Atkreipęs dėmesį į regioninius lietuvių karo dainų skirtumus, teigia, kad jie nenustelbia būdingųjų „dainos kario žymių – jis ne karo žmogus, jis tik baudžiauninkas ūkininkas, kuriam karas svetimas“³³. Daroma išvada: „Nors liaudis nesukūrė karingos poezijos apie karą, bet ji sukūrė gilia, estetingą karo poeziją. Stipriai išgyventas ir poetiškai išsakytas esti atsiveikinimas, kareivio vienišumas, kuriame jis teturi draugą kardelį ir plintelę, sesių ir motinos laukimas bei gedėjimas, kario žuvinimas“³⁴.

J. Brazaitis-Ambrazevičius aptaria ir XX a. Nepriklausomoje Lietuvoje atsiradusias dainas. „Naujės dainės kario pasaulėvaizdyje mažta asmeniniai interesai, auga pilietinė patriotinė sąmonė.“³⁵ Įsivyrąja aiški optimistinė nuotaika, išsiplečia aprašomieji momentai. „Bet poetinė šių dainų vertė dar toli gražu nepriylgsta baudžiauninko liūdnomis dainoms. Ilgainiui atkris daugybė publicistinių ir retorinių šapų, ir paliks keliolika svarių ir švarių poezijos grūdų.“³⁶

Šis straipsnis yra tartum ankstyvoji kregždėlė tų darbų apie lietuvių karo dainas, kuriuos vėliau plėtojo D. Krištopaitė, D. Sauka, P. Jokimaitienė, V. Ivanauskaitė ir kiti.

Dar vienas nedidelis straipsnis *Lietuvių dainos*, apibendrinamai aptariantis šios kūrybos esmę, buvo likęs nespausdintas. Jis paskelbtas *Raštų* III tome. Straipsnio turinį sudaro samprotavimai apie lietuvių dainų socialinę ir gamtinę aplinką, apie jų lyriškumą, dainomis išreikštų išgyvenimų akiratį (pradedant piemenų vargais ir baigiant žmogaus santykiu su visata), apie dainų, ypač pavieniui dainuojamų, minoriškumą, o kuopinių – ir linksmesnę nuotaiką. Pažymima, jog šių dviejų nuotaikų skalė nėra plati, dainininkai neišsisiūbuoja iki kraštutinumų, dainoms būdingas nuosaikumas, pusiausvyra. Savo ruožtu „nuosaikumo logiška išvada yra pergyvenimų etinis taurumas“³⁷. Lietuvių liaudies kūryba išsilaikanti etinio idealizmo plotmėje. Neužsimerkdamas prieš visokius gyvenimo faktus, dainos kalba apie juos simboliais, paimtais dažniausiai iš gamtos pasaulio. Gamtos vaizdai atspindi ir jausmus, jie dažnai suteikia dainoms spontaniško grožio. Estetinių dainų įspūdį didina natūrali, gyva aplinka – ar tai būtų darbas, ar pramoga, šokis...

Straipsnis baigiamas taikliais pastebėjimais apie dainų įsiliejimą į gyvenimą vėlesniais laikais, kai dainas imta rinkti, naudoti individualiai kūrybai ir toliau palaikyti žmonėse jas gyvas natūraliai arba per chorus platinant kompozitorių padailintais pavidalais. Taip buvę iki Antrojo pasaulinio karo, „kuris dainininkus išblaškė, dainų organizacijos tinklą suardė, bet dainos vis tiek nenutildė. Ji skamba nauja gaida lūpose vyrų, prievarta atsidūrusių Lietuvos miškuose, ji skamba tremtyje, žaždindama naujus iki tol nepergyventus jausmus“³⁸. Šitie žodžiai rodo, kad straipsnis rašytas jau pasitraukus iš Lietuvos. Beje, jame yra įterptos ilgos ištraukos vokiečių kalba iš V. Jungferio knygos „Litauen. Analitz eines Volkes“. Atrodo, kad straipsnis buvo rengtas vokiečių skaitytojui.

Be straipsnių, J. Brazaičio-Ambrazevičiaus folkloristinių akiratį iliustruoja ir recenzijos bei viena kita knygos anotacija. Jau 1925 m. jis pateikia anotaciją apie L. Frobenijaus vokiečių kalba paskelbtą Afrikos tautosakos kelių tomų rinkinį „Atlantis“. Kita darbų apžvalga – *Iš naujų lietuvių tautotyros raštų užsienyje* – paskelbta 1932 m. ir skirta supažindinti skaitytojus su trimis veikalais: „Atlas der Völkerkunde“ (2 t., 1925–1926), V. Mansikkos „Litauische Zaubersprüche“ (FFC 87, 1929), H. Möllerio „Das Lied der Völker“ (3 t., 1930). Visi darbai paskelbti vokiečių kalba, todėl autorius nors glaustai supažindina lietuvių skaitytoją su jų turiniu.

Kitos recenzijos skirtos Lietuvoje pasirodžiusioms knygoms. Jis recenzuoja akademinius ir populiarius leidinius. Antai sekdamas V. Zahorskiu, P. Vingis (P. Žukauskas) parašė „Vilniaus padavimus“ (1931). J. Brazaitis-Ambrazevičius pateikia tekstų vertinimą padavimų žanro aspektu, nurodo, kad dalis siužetų susieti su Vilniaus vietovėmis atsitiktinai. Padavimų fantastinis pradas nevienodos prigimties: ir iš pagoniškos, ir iš krikščioniškos kultūros. Papriekaištavęs dėl nevaizdingo stiliaus, teigia, kad šie padavimai bus daugiau medžiaga tyrinėtojams, ir tik vienas kitas pateks į pamokas.

Aptardamas S. Nėries paruoštas „Mūsų pasakas“ (1934), pasidžiaugia sklandžiu pasakojimu, atkreipia dėmesį į stilizavimo tendencijas, paabejoja, ar tikslinga kai kurias pasakas atkurti iš nuotrupų. Pasigenda daugiau metrikos duomenų ir tarpautinės tipizacijos, pridurdamas, kad tai esąs išties nelengvas darbas.

Recenzija apie E. Radzikausko (L. Giros) darbą „Lietuviškosios eilėdaros kūrimosi raida 16–18 a.“ (1934) pasižymi ne tik glaustu visumos vertinimu, bet ir polemika dėl tautosakos kūrinių autoriaus. L. Giros pozicija artimesnė elitinei teorijai, o recenzentas laikėsi priešingų nuostatų. J. Brazaitis-Ambrazevičius pasidžiaugia L. Giros užmoju tirti istorinę evoliuciją, kurti dainų istoriją.

J. Brazaitis-Ambrazevičius yra recenzavęs „Tautosakos darbų“ I, II, IV tomus. Juos aptardamas, recenzentas turėjo progos supažindinti skaitytojus su publikacijų turiniu, išsakyti kritines pastabas ir vertinimus. Antai, kalbėdamas apie I tomą, paabejoja, ar pakanka argumentacijos išvadai, kad J. Balio nagrinėjama daina „Nuo žirgo kritęs bernelis“ kilusi iš pietinių slavų. Nelabai linkęs sutikti, kad straipsniai būtų skelbiami anglų kalba (pastaba dėl O. Looritso publikacijos), nes leidinys skirtas lietuvių skaitytojui. Labai teigiamai vertinamas II tomas, kur buvo paskelbta J. Balio „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas“ (1936). IV tome išspausdinta Vilniaus krašto tautosaka patraukė jo dėmesį dėl regioninio išskirtinumo. Pabrėžiama: „šitas rinkinys vertingas tiek medžiagos, tiek jos su tvarkymo atžvilgiu. Rinkinys ir aktualus. Tai pirmas rimtas indėlis į vilmistikos mokslinę literatūrą“³⁹.

Dar apie vieną J. Balio darbą – „Lietuvių liaudies pasaulėjauta“ (1966) – J. Brazaitis-Ambrazevičius rašė recenziją jau Amerikoje. Pažymėjęs gerą faktų surinkimą, teigia, kad silpnesnė sintetinė dalis, atsargi, santūri, ir polemizuoja dėl kai kurių apibendrinimų, be kurių knyga galėjusi apsieiti.

J. Brazaitis-Ambrazevičius yra paskelbęs ir recenziją apie L. Rėzos dainų trečiąją leidimą, kurį spaudai parengė M. Biržiška (I, II d., 1935, 1937). Vertinimas labai teigiamas: „Prof. M. Biržiška trečiąją dainų leidimą rengė su benediktinišku atsidėjimu ir kruopštumu“⁴⁰. „Didžiausias šio leidinio originalumas – tai dainų teksto lyginimas ir teksto kritika. <...> Šiame lyginime ir pasireiškė didžiausias prof. M. Biržiškos kruopštumas ir istorinė bibliografinė erudicija.“⁴¹ Taip pat vertingas kaip reprezentacijos pavyzdys: jis nepriekaištingas savo lyginamuoju metodu ir jo technika. „Šiuo atžvilgiu ir šioje srityje Rėzos dainynas yra vienintelis.“⁴²

Apskritai recenzijomis, kaip ir straipsniais, jis aktyviai bendravo su skaitytojais, teikė jiems svarbių, dažnai – naujų žinių, stengėsi įtvirtinti galias tautosakos vertinimo nuostatas.

Baigdamas šį etiudą apie J. Brazaitį-Ambrazevičių tautosakininką, norėčiau pabrėžti dar keletą dalykų:

1. Jo tautosakiniai straipsniai patraukia plačiu ir konstruktyviu mąstymu.
2. Teoriniai darbų pagrindai buvo šiuolaikiški, daugiau rėmėsi vokiečių veikalais.
3. Įdomūs mokslininko užmojai nagrinėti lietuvių pasakojamąją tautosaką, jos poetiką.

4. Svarbi vieta tautosakos tyrinėjimuose skiriama tautinio savitumo, estetišės vertės, kūrybos psichologijos klausimams.
5. Jautrus ir dėmesingas naujiems poslinkiams tautosakos procese.
6. Savo darbuose jis įvairiais atžvilgiais gretina tautosaką ir rašytinę literatūrą.

¹ Juozas Ambrazevičius. Literatūros teorija: Poetika. Vadovėlis vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms. Kaunas, 1930, p. 8.

² T. Bukauskienė. Lietuvių literatūros mokymo istorija. V., 1993, p. 124.

³ Ten pat.

⁴ Juozas Brazaitis. Raštai, t. III. Chicago, Sll., 1982, p. 430.

⁵ Ten pat, p. 431.

⁶ Ten pat, p. 434.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 435.

⁹ Ten pat, p. 436.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat, p. 437.

¹² Ten pat, p. 479.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 480–481.

¹⁵ Ten pat, p. 481.

¹⁶ Ten pat, p. 503.

¹⁷ Ten pat, p. 503–504.

¹⁸ Ten pat, p. 510.

¹⁹ Žr.: J. Ambrazevičius, A. Skrupskelienė, A. Vaičiulaitis. Naujieji skaitymai. I klasei. II pataisytas leidimas. Kaunas, 1938.

²⁰ J. Brazaitis. Raštai, t. III, p. 427.

²¹ Ten pat, p. 441.

²² Ten pat.

²³ Ten pat, p. 442.

²⁴ Ten pat, p. 444.

²⁵ Ten pat, p. 461–462.

²⁶ Ten pat, p. 464.

²⁷ Ten pat, p. 495.

²⁸ Ten pat, p. 498.

²⁹ Ten pat, p. 500.

³⁰ Ten pat, p. 467.

³¹ Ten pat.

³² Ten pat, p. 468.

³³ Ten pat, p. 471.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat, p. 472.

³⁶ Ten pat, p. 474.

³⁷ Ten pat, p. 514.

³⁸ Ten pat, p. 517.

³⁹ Ten pat, p. 539–540.

⁴⁰ Ten pat, p. 541.

⁴¹ Ten pat, p. 542.

⁴² Ten pat, p. 543.

KOMPOZITORIUS BALYS DVARIONAS IR FOLKLORAS

100-osioms gimimo metinėms

Živilė Ramoškaitė

Lietuvių profesionaliosios muzikos pradininkai – Mikas Petrauskas, Česlovas Sasnauskas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Naujalis ir kiti savo kūrybą daugiau ar mažiau siejo su lietuvių liaudies muzika, ypač dainomis. Toks kūrybos pobūdis yra tiesiogiai susijęs su romantizmo epocha ir jos ideologija, davusia postūmį įvairių tautų nacionalinių muzikos mokyklų kūrimuisi. XIX a. Europoje suklestėjo čekų, lenkų, vengrų muzika, paremta šių tautų liaudies muzikos tradicijomis. Lietuvoje nacionalinės muzikos gimimo procesas dėl tam tikrų istorinių aplinkybių prasidėjo kiek vėliau, XIX–XX a. sandūroje: tada minėti kompozitoriai, svetur baigę muzikos mokslus, ėmė kurti.

Kompozitorius, pianistas ir dirigentas Balys Dvarionas (1904–1972) priklausė vėlesniajai kūrėjų kartai. Ši karta pradėjo mokytis jau susikūrus Nepriklausomai Lietuvos valstybei, muzikinė jos veikla vyko taip pat visai kitomis sąlygomis nei pirmųjų kompozitorių. Jaunoji tarpukario Lietuva sparčiai modernėjo, ją veikė įvairios pasaulio idėjos, dariusios įtaką ir meninės kūrybos procesui. Vos pradėjusi bręsti klasikinėmis tradicijomis paremta nacionalinė lietuvių muzika ėmė greitai keistis ir tarsi šuoliuoti per kituose kraštuose

po keletą dešimtmečių trukusius laikotarpius. Tačiau, kad ir modernėdama, to meto meninė kūryba viena pagrindinių savo priedermių laikė glaudžius ryšius su liaudies menu. Tarp daugelio kitų muzikų tokios nuostatos laikėsi ir pirmosios lietuvių kompozicijos klasės įkūrėjas Juozas Gruodis. Jis liaudies melodijas ar jų elementus ragino jungti su moderniomis komponavimo priemonėmis.

Ne tik kompozitoriai, bet ir užsienyje studijavę įvairių sričių muzikantai buvo nuoširdžiai susidomėję lietuvių muzikiniu folkloru. Dauguma jų buvo kilę iš kaimo arba turėjo ten giminių, todėl visuomet galėjo išgirsti dar natūralioje aplinkoje tebegyvojančios liaudies muzikos. Šį domėjimąsi ypač kurstė 1935 metais įsteigtas Lietuvių tautosakos archyvas, raginęs visus, kurie geba, užrašinėti liaudies dainas bei muziką.

B. Dvariono kūryba nuo pat pradžių buvo glaudžiai susijusi su lietuvių folkloru. Grįžęs iš studijų Vokietijoje, kur baigė fortepijono, o vėliau eksternu – dirigavimo klases, lankė kompozicijos teorijos paskaitas, jis gyvai domėjosi liaudies muzika.

Pirmieji B. Dvariono kūrybos pavyzdžiai – muzika keliems dramos spektakliams. Joje jau ryškiai matyti kompozitoriaus siekis naudotis lietuvių liaudies muzikos turtais. Jam ypač pavyko komedijai „Varnalėša“ (1926) sukurti muziką, kur labai gausiai remiamasi folkloru. Režisierius A. Sutkus apie šį „Vilkolakio“ teatro spektaklį rašė, kad jo sėkmę lėmė ir liaudiška kompozitoriaus muzika.

1933 metais B. Dvarionas sukūrė vienaveiksmį baletą „Piršlybos“, kur visa muzika pagrįsta liaudies šokių melodijomis arba jų stilizacijomis. Čia skamba polkos, sutartinės, raudos, sujungtos į spalvingą humoru trykštančią orkestrinę siuitą. Baletas buvo pastatytas Valstybės teatre kartu su J. Gruodžio ir V. Bacevičiaus vienaveiksmiais baletais. Nors jų muzika buvo modernesnė, tačiau repertuare ilgiau išsilaikė B. Dvariono opusai.

Kaip tik šiuo kompozitoriaus gyvenimo laikotarpiu yra atsiradęs liaudies dainų rinkinys, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Prie jo ir sustosime. Neturime žinių, kaip šis rinkinys buvo sudaromas, kiek laiko dainos rinktos. Nurodyta tiktai 1933 metų data ir tai, jog dainas užrašė B. Dvarionas. Rinkinys įrištas kartu su kompozitoriaus Jono Bendoriaus rinkiniu, suteikiant rankraščiui 404 inventoriaus numerį.

B. Dvariono užrašytos dainos prasideda nuo 126-ojo numerio. Iš viso rinkinyje esama 252 dainų, taigi jo užrašytų yra 127. Rinkinyje poetiniai tekstai perrašyti rašomąja mašinėle, tik po melodija tekstas užrašytas ranka. Dainos rinktos skirtingose, viena nuo kitos labai nutolusiose Lietuvos vietose, aprėpiant visai skirtingus regionus: Žemaitiją, Aukštaitiją, Rytų Lietuvą ir Dzūkiją. Galima pamanyti, kad kompozitorius buvo sumanęs sudaryti nedidelę lietuvių liaudies dainų antologiją, kuri turėjo atspindėti skirtingų Lietuvos regionų liaudies melodijas. Tačiau tai, matyt, šiuolaikinio žvilgsnio ir supratimo iliuzija. Tikriausiai būta kokių nors priežasčių ir atsitiktinumų, kodėl B. Dvarionas atsidūrė vienoje ar kitoje vietoje.

Štai jo aplankytų apylinkių sąrašas: Utenos, Ežerėnų, Molėtų, Ukmergės, Raudondvario, Zapyškio, Vilkijos, Panemunės, Šakių, Naumiesčio, Kėdainių, Plungės,

Kretingos, Žemaičių Kalvarijos, Alytaus. Jei pabandysime įsivaizduoti šių vietovių atstumą ir kryptį nuo Kauno, kur B. Dvarionas tuomet gyveno, sunku suvokti, koku būdu jis į tas vietas nukakdavo.

Aprėptas didelis geografinis plotas rodytų, kad dainos buvo renkamos ne vienerius metus. Bet tai nebuvo nuoseklus kraštotyrininko darbas: visur užrašyta po nedidelį pluoštelį, dažniausiai tik po kelias dainas, kurios visos iš vienos pateikėjos (dviem atvejais – pateikėjo). Rinkinio data, matyt, rodo tik jo baigimo momentą. 1926 metais grįžęs po visų studijų į Lietuvą, B. Dvarionas dirbo pedagogu Kauno muzikos mokykloje ir pradėjo koncertuoti kaip pianistas, po kelerių metų – ir dirigentas. Jo veikla nuolat intensyvėjo, tad galima manyti, jog sezono metu jis neturėjo laiko važiuoti į tolimas apylinkes, o užrašyti dainas galėjo tik vasarą per atostogas, nes buvo jaunas, šeimos nesukūręs menininkas.

B. Dvariono artimieji pasakoja, kad jis labai mėgęs bendrauti su giminėmis, kurių daug gyveno Žemaitijoje – Mosėdyje, Ylakiuose, Kartenoje ir kitur. Kompozitorius buvęs puikus klausytojas, jam patikdavę klausytis paprastų žmonių pasakojimų apie kasdienes jų rūpesčius, viskas jam buvę įdomu.

Žemaitiškas rinkinio dainas kompozitorius galėjo užrašyti lankydamas gimines ar pakeliui pas juos. Sunkiau atspėti, kaip ir koku tikslu jis atsidūrė Utenos, Molėtų, Šakių apylinkėse ir Alytuje, kur užrašė Leopoldo Bagdono padainuotą dainą „Alaus, alaus“. Ši daina įamžinta po karo B. Dvariono sukurtame Koncerte smuikui ir orkestrui.

Rinkinyje po kiekviena daina yra nurodytos vietovės ir pateikėjai, tačiau neužrašytas jų amžius. Turbūt B. Dvarionas nebuvo kruopščiau išsigilinęs į tautosakos rinkimo taisykles, nors matyti, kad buvo vartęs kitų rinkėjų darbus ir žinojo, kaip tai yra daroma.

Ne visos rinkinio dainos yra vadinamieji tautosakos perlai, tačiau pasitaiko vertingų įvairių žanrų variantų. Į akis krinta gana didelė žanrinė dainų įvairovė: vestuvių, karinės-istorinės, vaišių, šeimos, humoristinės-didaktinės, jaunimo ir meilės dainos, viena kita pasitaiko darbo ir vaikų daina. Alantos parapijoje (Utenos aps.) iš Onos Petraitienės B. Dvarionas užrašė netgi senovinę rugiapjūtės dainą „Pabėk, bareli“.

Rinkinio melodijos pasižymi didele dermine ir ritmo įvairove. Daug melodijų yra homofoninių, kur užrašytas viršutinis balsas, tačiau nemažai yra monofoninio (monodinio) stiliaus dainų, turinčių savitą dermės struktūrą, su vyraujančiomis trichordo intonacijomis. Greta motoriško ritmo ir taisyklingo metro nemažą dalį sudaro kintamo metro melodijos: penkių ir trijų dalių metro kaita („Ar žinai, berneli“, „Po tėvelio vartais“ ir kt.), keturių ir pasikartojančių trijų dalių („Gale lauko ežerėlis“, „Aš pypkelę užsikursiu“) bei mišrūs kintami metrai.

Pirmąkart B. Dvariono rinkinys buvo panaudotas publikacijai dar prieš karą. Jadvygos Čiurlionytės parengtame „Tautosakos darbu“ V tome (1938) išspausdinta daina „Alaus, alaus“. Vėliau, pradėjus leisti Lietuvos liaudies dainyną, iš jo semtasi ypač intensyviai: iki šiol išleistuose 16-oje Dainyno tomų jau publikuota keturiolika B. Dvariono užrašytų dainų. Dažniausiai skelbtos vestuvinės dainos, jų yra II, IV, V

ir VIII tomuose, dvi šeimos dainos yra VII ir XIII tome bei po vieną XV (apie gamtą) ir XVI (apie girtuoklystę) tomuose.

Po karo pradėjęs intensyviau kurti B. Dvarionas naudojo gana daug liaudies melodijų simfoniniuose kūrinuose, taip pat yra harmonizavęs nemažą pluoštą dainų chorams ir balsui su fortepijonu. Keistoka, bet prie savo paties užrašytų melodijų kompozitorius kažkodėl negrižo, išskyrus minėtą dainą „Alaus, alaus“.

Artimesnis sąlytis su liaudies muzika ir jos savitumo suvokimas leido B. Dvarionui labai kūrybiškai ir laisvai ją naudoti savo muzikoje. Jo koncertuose (smuikui, fortepijonui) ir simfoninėse uvertiūrose bei operoje „Dalia“ nuolat girdėti specifiška dvarioniškai lietuviška gaida, kuri neleidžia B. Dvariono supainioti su jokia kitu kompozitoriumi.

TAUTOSAKOS RINKĖJAS PETRAS LAPIENĖ*Andžela Jakubynienė*

Šiomet spalio 18 dieną sukaks šimtas metų, kai Biržų valsčiuje, Kviriškio kaime gimė pedagogas, literatas bei tautosakos rinkėjas Petras Lapienė (1904–1943). Jis ne tik pats aktyviai rinko liaudies dainas, pasakas, pasakojimus, mįsles, bet ragino tai daryti ir kitus.

Autobiografijoje jis rašo: „Tautosaka domėtis mane paskatino mano tėvelis, didelis dainų, pasakų ir liaudies muzikos mėgėjas. Mažas būdamas labai mėgau klausytis jo pasakų ir spėti jo užmenamas mįsles“¹.

Jo tėvas, taip pat Petras (1865–1962), buvo vienas žymiausių šiaurės rytų aukštaičių kanklininkų. Groti išmokęs iš savo tėvo Martyno Lapienės (1827–1910) būdamas dar penkiolikos metų. 1924 m. jis pasidarė penkiastyges kankles ir jomis skambino visą gyvenimą². P. Lapienė mėgo ne tik kankliuoti, bet mielai ir skudučiauvo, pūtė ragą bei giedojo sutartines. 1935 m. jį su dar dviem dainininkėmis, Mare Jakuboniene ir Ona Striužiene, sūnus buvo nuvežęs į Kauną, kur Komisija tautos melodijoms rinkti užrašė fonografu penkiasdešimt jų giedamų sutartinių ir dvidešimt dainų (LTRF pl. 186–197). 1937 m., jau būdamas septyniasdešimt dvejų metų, P. Lapienė į fonografo plokšteles Kaune įkankliavo vienuolika sutartinių ir šoki „Kazokas“ (LTRF pl. 595–600, 1065–1071). Dar apie dešimt dainų jis įdainavo su garsiu skudutininku Kostu Burbuliu ir jo seserimi Paule Reinatiene-Burbulyte. Su jais P. Lapienė į plokšteles taip pat įskudučiauvo „Atžagarinę“ ir „Untyte“. Kadangi antrajam kūriniui pagriežti reikėjo penkių muzikantų, jiems talkino tada Kaune gyvenę biržiečiai Stasys Paliulis ir Kostas Dagys (LTRF pl. 599/1)³. Pasak Kultūros reikalų departamento direktoriaus Antano Juškos, tuo metu į Kauną įsikūrusių Lietuvos tautosakos archyvą buvo kviečiami ir fonografu įrašinėjami tik tie dainininkai, kurie mokėjo „charakteringesnių ir didesnių skaičių dainų melodijų“⁴. Tautosakos rinkėjas ir tyrinėtojas S. Paliulis straipsnyje „Apaščios apylinkių liaudies muzikantai“, minėdamas P. Lapienės įkankliuotų sutartinių įrašus, rašė: „Priskaitant tris kanklių muzikos pavyzdžius, užrašytus A. Sabaliausko 1912 m. iš devynių dešimčių metų Martyno Lapienės Krikščių sodžiuje, tai būtų beveik ir viskas, kas užsiliko rytų Lietuvoje iš kanklininkų muzikos“⁵. Daug dainų bei melodijų iš P. Lapienės ranka užrašė ir Zenonas Slaviūnas (LTR 1840, 2000)⁶.

Nors sūnus Petras netęsė giminės tradicijos (kanklėmis skambino ne tik jo tėvas, bet ir dėdė Jonas bei pusbrolis Kostas Lapienės), tačiau nuo tautosakos nenutolo. Toje pačioje autobiografijoje rašoma: „Pirmą kartą su tautosakos užrašinėjimu susidūriau turėdamas kokius šešis metus, kai sudraskiau tėvelio sudarytą kelių dešimtų liaudies dainų rinkinį. Vėliau, turbūt į tėvelį nusižiūrėjęs, ir pats pradėjau užrašinėti <...>“⁷.

1918 m. įstojęs į II Biržų gimnaziją ir paragintas gimnazistams reformatams tikybą dėšciusio evangelikų kunigo Miulerio, iš pateikėjos jis užrašė pirmąsias dvi pasakas. Nors kunigas pabrėždavo, kad tautosaka turi būti užrašinėjama iš kaimo žmonių, tačiau mokiniai pasakas dažnai nurašydavo iš knygų. Kad mokytojas nepamanytų, jog taip daro ir jis, Petriukas nutarė šias pasakas truputį „pagražinti“. Jis rašė: „Kad neįtartų, kad nurašyta nuo knygų, jau anksčiau užrašinėję draugai patarė užrašyti tarmiškai ir vartoti daugiau retesnių žodžių“⁸.

Labiau tautosakos rinkimu jis susidomėjo mokydamasis ketvirtoje klasėje, kai lietuvių kalbos mokytojas J. Kutra paragino užrašinėti tautosaką per atostogas. Tuo metu P. Lapienė užrašė ir keletą dainų. Tam įtakos veikiausiai turėjo jo vartytas Adolfo Sabaliausko ir Aukusti Roberto Niemio rinkinys, kuriame jis rado nemažai ir jo krašte skambėjusių dainų.

Studijuodamas Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultete lietuvių kalbą, jis, kaip teigia autobiografijoje, užrašinėjo tik naujausias, pokarines biržėnų dainas ir apie jas parašė seminaro darbą⁹. Lietuvių tautosakos archyve šio dainų rinkinio nėra, nes greičiausiai P. Lapienė, žinodamas neigiamą Archyvo požiūrį į naujesnes dainas, jo ir neatsiuntė.

Iš jaunų dienų išitraukęs į tautosakos rinkimą, šį darbą jis tęsė ir vėliau, Linkuvos gimnazijoje, kur, gavęs diplomą, 1929 m. pradėjo dėstyti lietuvių kalbą. Jis tampa nuolatinis Archyvo bendradarbiu bei korespondentu. P. Lapienė rašo: „Sistemiškai tautosaką rinkti pradėjau prof. Vinco Krėvės-Mickevičiaus raginamas <...>. Čia daugiausiai ne pats užrašinėčiau, bet raginau savo mokinius“. Lietuvių tautosakos archyvui tuomet jis perdavė du mokinių sudarytus rinkinius (LTR 220, 393), kuriuose užrašyta daugiau kaip 350 įvairių tautosakos dalykų, daugiausia dainų.

1932 m. P. Lapienė pradeda mokytojauti Utenos gimnazijoje. Čia jis suburia tautosakos rinkėjų būrelį, rengia tautosakos rinkimo konkursus. Juos laimėję mokiniai būdavo premijuojami. Premijoms jis skirdavo pinigus, gaunamus iš Tautosakos komisijos už surinktą tautosakinę medžiagą. Jo manymu, toks lenktyniavimas davė daug daugiau naudos nei paprastas raginimas¹⁰. Iš patirties žinojo, kad mokiniai, norėdami pasipelnėti arba greičiau atlikti užduotį, kartais tautosaką nurašydavo iš knygų ar net išgalvodavo. Archyvo darbuotojai tokias klastotes kaipmat pastebėdavo, todėl P. Lapienė kruopščiai tikrindavo visą mokinių atneštą medžiagą. Kiek žinoma iš susirašinėjimų su Archyvu, nė vienas mokytojo atsiųstas rinkinys nebuvo įvertintas neigiamai, jie buvo laikomi ypač patikimais. Archyvui P. Lapienė pateikė šešis didelius rinkinius (LTR 405, 413, 421, 450, 456, 469), juose užrašyta beveik 3000 įvairios tautosakos vienetų. Rinkiniai yra sudaryti panašiai kaip ir Linkuvos gimnazijoje – daugumą jų sudaro mokinių iš tėvų bei giminaičių užrašytos dainos,

pasakos, pasakojimai, smulkioji tautosaka, papročiai ir kt. P. Lapienė, užaugęs sutartinių krašte, šių dainų ieškojo ir Utenos apylinkėse. Deja, teko nusivilti – čia jis neužrašė nė vienos sutartinės.

1934 m. P. Lapienė pradėjo mokytojauti Kauno IX gimnazijoje. Tuo metu jis labai susidomėjo esperanto kalba (laisvai kalbėjo anglų, vokiečių, prancūzų, lenkų ir rusų kalbomis) ir iki pat gyvenimo pabaigos visą laisvalaikį skyrė šios kalbos mokymuisi ir populiarinimui. P. Lapienė buvo išrinktas Lietuvos esperantininkų sąjungos pirmininku (1936–1937), redagavo (1937–1940) jų žurnalą „Litova stelo“, į esperanto kalbą išvertė nemažai lietuvių poetų kūrinų, liaudies dainų bei sudarė du rinkinius: „El litova poesio“ (1938) ir „Litovoj popolkantoj“ (1939). Barselonoje vykusiose pasaulinėse esperantininkų varžybose (1939) jis gavo premiją už Kazio Binkio eilėraščio „Gėlės iš šieno“ vertimą į esperanto kalbą¹¹.

Paskutinis P. Lapienės rinkinys (LTR 806) atsiųstas 1935 m., jame yra 52 sutartinės, užrašytos iš jo tėvo. Neužmiršo jis tautosakos ir vėliau: į esperanto kalbą vertė lietuvių liaudies dainas, rūpinosi, kad fonografu būtų įrašytas jo tėvelio kankliavimas, dainuojamos sutartinės bei kitos dainos.

P. Lapienė mirė jaunas, sulaukęs vos trisdešimt devynerių metų, belikus mėnesiui iki keturiasdešimtmečio.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma arti 4000 vienetų pedagogo P. Lapienės atsiųstos tautosakos. Be abejo, didžiausias jo nuopelnas, kad šiandien galime susipažinti su vieno garsiausių Biržų apylinkių kanklininko bei sutartinių giedotojo, jo tėvo P. Lapienės tautosakiniu palikimu. Šio žymaus muzikanto giedamas ir kankliuojamas sutartinės (įrašytos 1935–1937 m.) galime išgirsti Austės Nakienės ir Rūtos Žarskienės parengtoje kompaktinėje plokštelėje su knygele „Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika“ (2004).

¹ Lietuvių tautosakos archyvo gaunamieji raštai, 1936 05 29, Nr. 806.

² Romualdas Apanavičius. Senosios kanklės ir kankliavimas. V., 1994, p. 50.

³ Austė Nakienė, Rūta Žarskienė. Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. V., 2004, p. 19.

⁴ Lietuvių tautosakos archyvo siunčiamieji raštai, 1935 02 05, Nr. 2560.

⁵ Stasys Paliulis. Apaščios apylinkių liaudies muzikantai. – Aš išdainavau visas daineles, t. 1. V., 1985, p. 120.

⁶ Visi minėti kanklininko P. Lapienės rinkiniai ir plokštelių įrašai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

⁷ Lietuvių tautosakos archyvo gaunamieji raštai, 1936 05 29, Nr. 806

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Lietuvių enciklopedija, t. XIV. Boston, 1958, p. 168.